

АЛФРЕД РАМБО ВИЗАНТИЙСКИЯТ ИМПЕРАТОР

Превод от френски: Д. Б. Митов, Д. Попов, 1930

chitanka.info

Гюстав Шльонберже беше отлично подготвен със своите проучвания по източна археология, нумизматика и сигилография за работата, която бе предприел: да оживи една епоха от византийската история, тъй дълго пренебрегвана от нас, след като бе толкова любима на великите ни учени от XVII в. Той не се ограничи само в разкриването на тази епоха чрез едно точно и живо изложение: близо двеста и петдесет напълно автентични илюстрации, взети от печати и монети, от миниатюри из гръцки и старославянски ръкописи, от мозайки и други иконографски паметници, му позволиха да ни покаже героите на своите разкази — императори и императрици, патриарси и велики дворцови достойници, гръцки легионери и варвари съюзници, руски, български и арабски воители от X в. Епохата, чиято история Шльонберже си постави за цел да възсъздаде чрез всички средства на науката и изкуството, бе много добре избрана. През тази епоха Гръцката империя е най-енергична и най-щастлива в борбата си срещу варварите, които от толкова векове са я притеснявали. Тя превзела от арабите Крит и Сирия, предизвикала край Дунава война между руси и българи, започнала да се бори с немците за владение на Италия. През тази епоха и вътрешните въпроси са били най-разнообразни: конфликти на царската с духовната власт, усилия на императора да защити дребните собственици срещу едрите, съпротива на държавата против териториалните заграбвания на манастирите. Дори и в самия дворец се разигравала много трагична драма тъкмо по време на победите вън от империята и на реформите вътре в нея: любовта на Никифор Фока към хубавата императрица Теофанѝ, сватбата им след неговото възкачване на трона, после капризите на императрицата, която се наситила на избрания и коронован от самата нея мъж и която, увлечена по други интриги, сложила ножа в ръката на любовника, за да го насочи срещу съпруга си. Тази драма има две главни лица — император Никифор Фока и императрица Теофанѝ. Най-големият интерес към това събитие лежи в противопоставянето на две натури: мъжът — храбър, предан и груб, почти дивак, жената — развратна, изтънчена и скептична, истинско цвете на упадъка. Като ги изучаваме по-отблизо, виждаме, че това са два съвсем различни вида от тъй сложната и разнообразна византийска цивилизация, която може да бъде обхваната изцяло. Никифор символизира провинцията, арменските планини, военните лагери, т.е. грубите, силните,

полуварварските елементи; Теофанò — това е Константинопол, големият град с неговата елегантност и корупция. Те сякаш отбелязват двете крайни точки на историческата еволюция; това са два човешки типа, които биха могли да принадлежат на две епохи, разделени с векове и които все пак са приближени поради стечение на обстоятелствата, дори са нещо повече от сближени, — те са съединени, венчани. И този съюз предизвиква расови и темпераментни разногласия, които са тъй силни, че могат да се разрешат само с убийство. Тъкмо Никифор и Теофанò могат да ни помогнат да разберем каква е била същността на източните императори и императрици, какво е представлявал харемът на Византия. Това е и основният предмет на тази студия.

I

Главата на византийската държава, носел титлата василевс, която гърците от старите републики са давали на персийския цар и на други варварски царе и която в тяхната представа носела известен оттенък на презрение, същия оттенък, който римляните влагали в думата рекс. Във Византия тази титла била заместена с титлите *император*, *принцепс* и *цезар*, които някога носили заповедниците на великата империя, но нито една от които не отговаряла вече на действителността. Дори и само заместването на старите титли с тази дума би било достатъчно, за да покаже, че се е извършила една дълбока политическа и етнографска революция, че византийската държава е нещо по-друго от римската, че властта е преминала от една раса към друга, от народа победител на света към най-културния народ от победените. Пък и византийците забравили вече старото си име: те сами се наричали римляни, а с името елини назовавали езическите си прадеди или дори всички езически народи, които още се срещали по света, като например славяните идолопоклонници от Пелопонес. Всъщност и самото име римляни им подходило повече от елини, защото населението на империята не било съвсем изцяло елинско. Макар че чистокръвните гърци съставлявали мнозинството, като не говорим за *темите* или провинциите, където се говорело на италиански език, все пак Балканският полуостров бил наполовина славянски, малоазиатският — наполовина арменски, арабски и турски. Връзката между всички тези народи била в това, че те изповядвали една и съща религия като императора, опитвали се, без да свикнат напълно, да говорят същия език, виждали в лицето на монарха наследника на цезарите от Древния Рим. Византийската империя не била политически израз на една нация, а изкуствено създание, което управлявало двадесет различни националности и ги обединявало с формулата: един господар, една-единствена вяра. Тя се гордеела с един идеал — наследството от Рим, но затова пък имала и една реална сила — религиозното единство. Тя се наричала официално Римска,

империя, макар че латинският език преминал след VII и VIII в. на Изток като чужд, мъртъв език. Ние я наричаме Гръцка империя, защото елинското наречие е било езикът на държавата и на църквата. Всъщност това било просто една свещена империя, подобна на германската, която съществувала само за и чрез религията. Още по-просто казано — тя е била *Империята*, тъй като не допускала не само възможността, а дори и съществуването на някоя друга империя. Тя не притежавала национална армия, защото никога не е имало византийска нация. Всички народи на Изтока, а понякога и на Запада, на Юг и на Север се срещали в лагерите на *василевсите*. Италианските, славянските, албанските, румънските, турските и арабските провинции на империята й доставяли новобранци, а освен това голяма част от полковете се попълвали от чужди наемници и затова от етнографско гледище те представлявали безкрайно разнообразие. Под знамената на Юстиниан са се сражавали славяни, готи, вандалите, ломбардци, персийци, маври. В армията, която цезароборецът Тома събрал срещу Михаил II, виждаме още и индийци^[7], египтяни, хора от Тигър и Ефрат, иберийци и хора от всички племена на Кавказ. През X в. се явяват и попълнения от север — руси, българи, унгарци, хазари, като в същото време се запазват и тези от запад, защото венецианските й съюзници предхождат френските, англосаксонските, немските и испанските наемници от следващия период. Началниците на тази армия невинаги били гърци, дори често не били родени в империята. Евнухът Нарсес бил роб от персийски произход; между другите пълководци на Юстиниан Фарас, който победил в Африка краля на вандалите Генимер, бил херул; Мундус бил гепид; Хилбуд, победителят на славяните, бил славянин; Перан — иберийски цар; Филемут и Акум са били хуни. Същото е било и при наследниците на Юстиниан. Има нещо друго — твърде често и самите императори не са били с гръцки произход. Династията, която започва с Юстин и Юстиниан I, съвсем не е гръцка, защото преди да носи това римско име, великият законодател се е наричал Управда, баща му и майка му са се казвали Изток и Бегленица: три славянски имена^[8]. Имало е също и много арменски династии: на първо място тази, която носи в историята такова название и която започва с Лъв V; след това идва така наречената Македонска династия, чието начало слага Василий I, друг велик законодател. Роман Лакапин, Никифор I Фока; Йоан I Цимисхи

са императори от арменски произход. Лъв V, наречен хазарът, по майка произлизал от турско-финско племе от бреговете на Дон.

Империята била космополитна институция подобна на Светия престол и на Светия колеж през цялото време на Средновековието. Не националността, а вярата е тази, която създава византийския „римлянин“. Няма значение от коя раса произхожда, достатъчно било да влезе в лоното на църквата, за да проникне в лоното на държавата. Православното кръщение давало граждански права. Християнска Византия си приличала по това с мюсюлманска Византия. Човек ставал „римлянин“ веднага щом се покръствал, както по-късно всеки, който изповядвал исляма, ставал турчин. Колко отомански велики везири и паши са били от гръцки, албански или славянски произход!

Византийският император се ръководел от четири отделни начала. По традиция той, бил пряк наследник на римските цезари, *император*, военачалник и в същото време законодател, олицетворение на живия закон. Благодарение на замяната на латинците с елините като управляваща раса той станал василевс, т.е. водител на елинизма. Под постоянно растящото влияние на идеите и нравите на Азия неговата власт придобила деспотични форми: той станал господар (*деспот*), *автократ*, човек на двореца и на харема. След окончателната победа на християнството той става *изапостолос* (подобен на апостолите), както римският светител се нарича от нашите старофренски автори апостол. И наистина, той бил въоръженият апостол, а според думите на великия Константин — *епископ на работите от този свят*. Той бил наравно с патриарха върховен глава на православната религия. На Изток патриархът и императорът са „двете половини на Бога“.

Понеже били от различен произход, четирите олицетворения, които се съдържали в императорската власт, влизали понякога в конфликт и борба. Често в него човекът от двореца и от харема причинявал вреди на човека от бойния лагер и в такива случаи Византия имала мързеливи императори. Понякога *императорът* вмъквал в поведението на *изапостола* груби похвати, давал му своята груба ръка на военен, забравял, че не само той е господар на православието, и при такива случаи Византия имала за императори еретици, като арианците Констанций и Валент, иконоборци, като монасите от Първата арменска и от Фригийската династия, гонители от

православно усърдие като Алексий Комнин; или пък императори, които започвали борба с патриарха за първенство и предизвиквали на Изток това, което била борбата за инвеститорите на Запад.

Лошото е, че нито едно от тия четири начала не е дало на Византийската монархия онова, което е същността на монархията: постоянно право на наследственост. Рим на императорите не познавал това право, там нямало императорска династия, защото изборният принцип е бил винаги в сила. Получаването на властта по наследство не е също така и гръцка идея. Азиатският изток не давал подобни примери, които са могли да станат закони. Наследствеността на персийските царе или на багдадските халифи по много причини била също така несигурна и опасна, както наследствеността, на римските императори. С една дума, християнската идея нямала за неизбежно следствие наследствеността на короната.

Във Византия, както и в Рим, имало много законни начини да се стигне до императорския трон. Първият, основният, бил изборът от Сената и от народа. Обаче във Византия Сенатът бил събрание от чиновници, а народът — утайка на обществото. Вторият начин се осигурявал по рождение. И във Византия имало също така нещо като династии. Третият начин бил адопцията (осиновяването), практикувана от императорите Нерва, Траян и др. При нея осиновеният се присъединявал към управлението на осиновителя още приживе. Четвъртият начин бил присъединяване към управлението, но без осиновяване — система, възприета от Диоклециан в Рим, за която Византия дава много примери.

Но нито изборът, нито наследството, нито осиновяването, нито присъединяването са здраво установени системи, признати от всички.

В цялата византийска история правото е незначителна работа, фактите са всичко. А факт е най-вече чистата и проста узурпация чрез дворцов или харемски заговор, чрез въстание на народа или пък бунт на войските. Пресметнато е, че от 109 византийски императори, които са царували сами или в съдружие, от Аркадий до Константин Драгазис, само 34 са умрели в императорското си легло, 8 на война или поради някакво нещастие. В замяна на това 12 са, доброволно или насила, абдикирали, 12 завършили живота си в манастир или в затвор, 3 — уморени от глад, 18 — отровени, удушени, пронизани с нож,

хвърлени от скали. За 1058 години се наброяват 65 дворцови, улични или военни революции, завършили с 65 детронирания.

Тази несигурност на властта произлизала от факта, че във Византия нямало царска кръв и че нито една династия — освен една, за която ще говорим — не можела да продължи достатъчно дълго, за да се забрави нейният произход. А в началото на всяка династия е имало почти винаги узурпация. Възможно ли е било да се намери в нея законен принцип, който да смаже всеки опит за нова революция? Понеже правата на императора били почти винаги несигурни, всеки човек е можел да стигне до императорската власт. Всеки се смятал достатъчно благороден, за да претендира за нея. Кой би признал, че е от съвсем долен произход, за да не се домогва до пурпурната мантия? Лъв I е бил отначало месар; Юстин I дошъл в Константинопол бос, с торба на гръб от селото си в Илирикум; Фока бил прост центурион, когато заел мястото на Маврикий; Лъв III бил занаятчия; Лъв V е от родители арменци, изгонен от родината си поради злосторства; Михаил II и Василий I са били коняри. Следователно всеки щастлив войник е можел да стане цар. Страшните изтезания, на които са подхвърляли нещастните конспиратори на *форум Амастрианум*, не отчайвали останалите; те винаги се надявали, че ще бъдат по-ловки и по-галени от съдбата.

---

[7] Под името индийци, отбелязани от летописеца Генезиос, трябва безсъмнено да се подразбира негри. ↑

[8] Днес е установено, че славянският произход на Юстиниан I е само роман и че биографията на императора, написана уж от учителя му Теофилакт, откъдето произлиза тази легенда, е смела фалшификация, изфабрикувана през XVII в. от далматинеца Мърнавич. Виж по този въпрос статиите на J. Bryce в *English Historical Review*, 1887; на Василиев във „*Византийски временник*“, 1894 и на Дил — *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siecle*. ↑

II

Повелителят на Византия се ръководел в някои отношения от римския император, но във Византия преобладавал гражданският характер на властта. Империята, според израза на Финлей, престанала да бъде „собственост на легионите, с агент-сметководител император“. Надмощието на военните преминало у хората на закона, на църквата, на администрацията, на двореца, на харема. Много често армиите се командували от евнуси. Още през V в. Лъв I, макар да бил исавриец (т.е. почти варварин) и войнолюбец, изказал следното пожелание: „Дано възнаграждението за нашите войски да се превърне в награда за нашите учени“. Ние сме вече далеч от времето на Септимий Север, чиито последни думи към неговите синове са били: „Правете всичко за войниците“.

Разбира се, опасното положение на империята често налагало на императорите задължението да командуват лично армиите си — много владетели са били преди всичко храбри воители; но почти всички владетели войници са били нови хора, стигнали до властта със сила, принудени да запазят трона си чрез победи. Щом като династията изглеждала вече закрепена, когато външната опасност не била много голяма, императорът делегирал своите права на главнокомандващ другиго: нито Лъв VI, нито Константин VII Багренородни (Порфирогенет) например, синът и внукът на войнствения Василий I, не окачили на вратите на своя дворец щита, златната ризница и меча, с което обикновено се известявало за заминаването на императора при армията. Цялата Македонска династия, с изключение на Василий II Българоубиец е редица от образовани и кабинетни владетели. Разпространило се дори вярването в някакъв мним закон на василевса Теофил, който уж забранявал на императорите да отиват при армията. По време на тази династия имало царувания и на жени. Военните подвизи се извършвали не от законните господари, не от *порфирогенетите*, произлезли от кръвта на Василий I, а от императори, наложени било като настойници, било като съдружници

във властта, било като съпрузи на порфиrogenетни принцеси; те се сражавали на война като войници, тъй като е трябвало или да си създават кариера, или пък да оправдаят своето узурпаторство. Такива са били Роман Лакапин, Никифор I Фока, Йоан I Цимисхи, Роман Аргир, които царували, без да се сваля законната династия. По правило във Византия императорската власт се смята преди всичко за гражданска. Дворцовите церемонии, за които Константин VII Багренородни е публикувал една много подробна компилация, съвсем нямали военен характер. На монетите императорите твърде рядко са изобразени във военни дрехи, а почти винаги със знаците на мирната власт: дълги дрехи, в едната ръка — земния глобус, а в другата — кръст и закон.

Императорската власт била деспотична, но все още съществувал спомен за времената, когато първият от августовците е бил само принцепс, принц на един републикански сенат. Оттук произлиза в официалния език тази смесица от робски жаргон с републиканска, фразеология. След Диоклециан императорите заели от източните деспоти някои царски знаци, предмет на презрение и омраза от страна на старите римляни: диадемата и трона. Поданиците им се наричали роби. Те лягали пред тях и целували нозете им. Когато давали някаква заповед, те не чувствали нужда да говорят — достатъчно било да „смигнат“ незабелязано, както съобщава „Книга на церемониите“. Всички, а и самите те говорили за себе си само с абстрактни думи: „Ваше Величество, Наше Величество“. Бляскавите епитети, с които се придружавали техните имена, съперничат по раболепие само на обръщенията на ориенталците към техните шахове, султани и халифи. Статуите на императорите бивали почитани като изображения на светии — това именно пречело на императорите иконоборци да намират доводи срещу образите на светиите. Висшият сановник или воинът победител, когато получавали писмо от императора, написано с циноброво мастило и запечатано със златен печат, го допирали до челото, устните и очите си, както правели робите на султаните. Наистина религията учела, че императорът е смъртен като всички хора, а и опитът доказвал това. Но всички знаели, че той е смъртен като човек, а не и като василевс. Юстин, наследник на Анастасий, е съобщил по следния начин на войниците за смъртта на предшественика си: „Нашият господар току-що почина като човек“.

Властта на императора е била абсолютна и се простирала върху всичко, дори и върху религията. Той е създавал и преправял законите, защото е бил живият закон. Императорът е имал власт и над модите. Старият Михаил Стратиотик издал закон, за да принуди гражданите да носят прическа, каквато е била на мода по време на първата му младост. Когато император Теофил оплешивял, издал една *новела*, с която заповядвал на всички да си бръснат главите. Лъв VI се намесвал в работите на кухнята и забранявал на гражданите да се хранят с кръвта на животните. Кодинус заявява, че императорът има право да променя значението на думите — никой не е можел да му попречи да тиранизира сричките, както се е опитал да стори това и нашият Хилперик. Впрочем, нали се казва за кралете и кралиците на Великобритания, че те могат всичко, освен да превърнат жената в мъж?

При тези абсолютни теории странно звучат за човека класическите думи, които намираме у византийските писатели: свобода, робство, тирания. Писателите продължават да говорят езика на Демостен и Цицерон. Самите императори употребяват същия език на драго сърце. Юстиниан променя името на Нонтус Полемониакос, защото Полемон е бил „тиран“. След повторното завладяване на Африка той поздравил със следните думи новите си поданици: „Те трябва да знаят от какво тежко робство са освободени и с каква свобода са надарени при нашата щастлива власт“. Нали всеки вижда, че тия думи са променили смисъла си? Робство е било варварството с неговата анархична свобода. Истинска свобода имало само у римските, наистина деспотически, но национални институции. Извън римската власт, извън империята имало само робство и гнусотия. С това се обяснява следният пасаж от Лидий: „Противно е за римската свобода съществуването на господар; римляните трябва да се покоряват само на един василевс“. Михаил II в борбата си срещу узурпатора Тома съветва войниците си „да бъдат мъже, които не продават свободата си на един омразен тиранин“. Със заповедта към своите поданици да си бръснат косите Теофил е искал „да върне на римляните добродетелите на техните деди“. Той е работил за осъществяването на тази либерална мисъл с помощта на камшика и не се е боял, че от този начин на връщане към републиканска прическа може да изскочи някой Брут.

Византия е продължавала да има своите консули, сенат, курии. Лъв VI пръв решил да ги премахне, но неговите три новели не предизвикали никакви фактически промени, защото отдавна тази революция била вече извършена. Това е било по-скоро граматическа, отколкото политическа реформа. Тия закони били фактически отменени, излезли от употреба, „блуждаещи напразно около областта на законите“. От сега нататък, казват тия новели, няма вече да има нито Сенат, нито консули, нито курии, „защото, след като Императорското величество си, присвои сенаторските атрибути, Сенатът стана безполезен“; същото става и с консулите; или казано изобщо „цивилните длъжности се преобразуваха и сега вече всичко зависи от грижите и управлението на Императорското величество“.

Това е теорията на византийския абсолютизъм, формулирана с най-голяма строгост. Ние отиваме все към по-големи и по-големи противоречия. Както преди, така и след Лъв VI във Византия имало Сенат — 78-та новела успя да му отнеме само законодателната власт. Напразно императорът по принцип бил автор на законите — те го ограничавали и спирали. Щом Коранът понякога е служил за спирачка на деспотизма, какво остава за римските закони със своето величие и властническа яснота! Поначало императорът законодателствувал, но всъщност законите се създавали от едно тяло, състоящо се от юрисконсулти, просмукани от традициите, които дори и при най-простите и неспособни императори, при един Михаил Пияницата точно така, както и при един Василий Велики, пазели непокътната доктрината и противопоставяли на капризите и на ловкостта на монарха уставността на писания закон. Сенатът не бил нищо и все пак — всичко. Приемниците на Лъв VI продължавали да представят за одобрение на това високо събрание най-важните закони; те искали от него съдии за големите политически процеси. Не е познато нито едно императорско възшествие било след заговор, или след военен бунт, което да не е искало утвърждаването си от Сената при същите условия, както е искало съгласието на народа или пък благословията на патриарха. Почти всички големи служби били в ръцете на сенаторски семейства или пък давали достъп до Сената. Сенатът е бил нещо като оная институция, която русите през XVIII в. наричат *Генералитет*, т.е. събрание на генералите и на началниците на отделните служби. Той бил сборен център на византийската аристокрация, защото във

Византия имало благородници, наистина административни, но които в самите длъжности, получени от императора, намирали средства да му се противопоставят. Те знаели, подобно на старите френски членове на парламентите, да правят строги забележки, да влагат известна бавност при изпълнение на заповедите, които не одобрявали, да противопоставят на буйните капризи силата на инертността, да довеждат императора до покаяние или пък, когато неговата тирания ставала съвсем необуздана, да му готвят тайно заместник.

На второ място стояло духовенството, групирано около патриарха и Светия синод, което, въпреки подчинеността си, притежавало огромна власт. То понасяло и търпяло всичко, но неговата снизходителност имала граници. Срещали се хора като Теодор Изповедника, като Теодор Изобличения, като патриарх Николай, който протестираше против четвъртия брак на Лъв VI, като патриарх Полиевкт, който открито порицал брака на Никифор I Фока с жената на неговия предшественик, а после заклеил убийците на същия този Никифор.

Така че духовенството и аристокрацията, Светият синод, от една страна, и Сенатът, от друга, приличали на парламентите и на духовните събрания по време на френския абсолютизъм, които ограничавали деспотизма на Луи XIV.

На трето място трябва да посочим въоръжената съпротива на планинските племена, на далечните покорени народи, при които не било лесно да проникнат агентите на деспотизма и събирачите на незаконни данъци.

Освен това в Константинопол имало и обществено мнение. Дори и в спокойни времена, когато народът нямал настроение да се бунтува, то умеело да се наложи. Чрез тиха агитация, чрез глъчка, а дори и чрез бунтовнически викове общественото мнение успяло да наложи на Михаил III да си вземе за другар Василий I. Най-често общественото мнение се проявявало чрез епиграми и хапливи шеги, които обикаляли града. Някои от тях били написани по пиедесталите на статуите, също както по време на папския Рим на пиедестала на Паскино. Михаил Стратиотик се опитал да върне модата от своите младини, но понеже бил и голям строител, при всяко негово нареждане за преместване и на най-незначителния паметник в града започвали да разправят, че когато бил дете, императорът загубил ашиците си и сега ги търси. Народът

прикачвал често не особено ласкави прякори на своите господари: Константин Копроним (понеже изцапал кръщелната купел), Михаил *Калфата*, Михаил *Пияницата*. Дъщерята на Алексей Комнин разправяла, че когато баща ѝ бил разбит от Роберт Гискар, целият град започнал да припява; навред повтаряли думите на победителя: „Натъпках го в устата на лъва“. Когато подаграта не позволила на същия Алексей да отиде срещу турците, във всички кръчми и по всички салони на града представляли нещастieto на краля в комедия: едни се маскирали като услужливи лекари, други като куртизани, коленичещи непрекъснато, а трети се обличал като императора, носен внимателно на носилка, а импровизирани артисти, маскирани като варвари, представляли разхищаването на Византия в отсъствието на императора.

И Византия е имала своята политическа комедия, както Атина на Аристофан, и Париж през средните векове. Но авторите на пасквилите съвсем не почитали това, което добрият френски крал Луи XII е искал да се почита: „честта на дамите“. Колко песни са били съчинени срещу Теодора, жената на Юстиниан! Ехото им е стигнало дори до Викториен Сарду^[9].

Императорът е бил длъжен да се съобразява с народа, с плебса. Когато напускал столицата си, за да отиде при армията, той давал специални нареждания на управителя на града. Последният е бил длъжен: да гарантира достатъчно количество от жито, защото гладът е най-добрият съветник на бунтовете; да надзирава разпространителите на новини, които Ана Комнина ни рисува, че спорят по плановете на сраженията, съветват какви маневри трябва да се направят срещу неприятеля, поставят тук съюзниците далматинци, там наемниците албанци, обсаждат укрепените места и хвърлят мостове по реките; да наказва разпространителите на лоши новини, да ги опровергава с прокламации, че „императорът и армията са добре“; в случай на нужда да говори, но съвсем смътно за някакво съобщение, дошло от пътник, за победни бюлетини, очаквани всеки момент.

Оттук произлизили всички граждански и църковни празници, създадени за забава на народа: театрите и игрите в хиподрома; процесите, по време на които императорът хвърлял пари с шепа; големите банкети, подобни на *конгиариите* в Рим, на които са сядали всички граждани; триумфалните тържества, при които дефилирали

победените емири и ханове, славянските или сарацинските роби, военните машини, камилите, пленените от неприятеля слонове. За да спечелят народа за династията, императорите основавали приюти за старци, болници, хамбари за жито и церемониалът задължавал императорите да ги посещават с голяма тържественост един път в годината. Роман Лакапин е заповядал да се затварят портиките, където се приютявали *лазароните* на столицата. Императрица Ирина освобождавала разни лични предмети, които нуждаещите се залагали в заложените къщи от онова време. Други монарси откупували полиците на бедните граждани и ги изгаряли на публично място — това било знак на щедрост и към кредитори, и към длъжници. Други освобождавали затворници за дълг или пък роби, уловени от варварите. Всички средства за придобиване на популярност били използвани. Най-сигурното средство е било това, което практикувал Теофил и което се състояло от обиколка инкогнито из улиците на столицата, подобно на неговия съвременник Харун-ал-Рашид. Теофил изслушвал оплакванията на народа срещу чиновниците и по този начин успявал да раздава бързо и строго правосъдие. Подобно на френския крал Луи, който седял под Венсенския дъб, и Теофил раздавал правосъдие лично във Фиале, Василий I — в геникоса, император Варда — на хиподрума. Правото за прощение е било едно от неотменните права на византийския народ. Императорът получавал лично просбите и на най-долните от своите поданици или пък е бивал заместван в това от специалния чиновник за заявления. Когато императорът се качвал на кон, за да обикаля града, „барабаните биели, тръбите свирели, сребърните тръби на *буксинаторите* раздирали, въздуха и целият народ е бил предупреден да представи своите просби на императора“ (Кодинус). При най-тържествените процесии василевсът се спирал, за да слуша това, което народът имал да му каже и да получи просбите. Често пъти правосъдието, което раздавал, е било ориенталско, турско. Теофил е най-забележителен в това отношение: шутите от хиподрума в една пантомима открили веднъж някаква кражба, извършена от бивш чиновник. Последният бил веднага изгорен жив на един площад в Константинопол. В града били изложени две ръце, изработени от бронз, отрязани някога от един търговец, който си служил с фалшиви мерки. На гражданите била показвана една пещ, в която императорът заповядал да хвърлят някакъв

хлебар, който лъжел своите клиенти. Един чиновник, който издигнал много етажи на своя дворец и по тоя начин отнел въздуха и светлината на една стара жена, бил бит с камшик, обръснат, а къщата му била подарена на тъжителката. Колкото повече наказанието е било внезапно, грубо и обратнопропорционално на вината, толкова повече то поразявало въображението на масите и толкова повече съдникът ставал популярен. Нужно е било при случай и самият император да наказва сам себе си, както е наказвал рушветчиите. Един куртизанин подарил великолепен кон на Теофил. По време на една процесия една стара жена се приближила смело, уловила коня за юздата, смело и заявила, че той бил откраднат. Императорът слязъл, предал коня и продължил пътя си пеш. За да се запази спомен от това събитие, церемониалът предписал оттогава конят, язден от императора да бъде винаги следван от цяла редица напълно оседлани коне: при случай, че императорът бъде принуден пак да връща коня си, той не би имал неприятността да продължи пътя си като прост пешеходец. Шест века след това събитие обичаят продължавал да се спазва.

Народът винаги имал свое участие в церемониите на града и на двореца. Той бил представян в тях от четирите партии на зелените, сините, червените и белите. Тия партии били нещо като национални гвардии, натоварени да образуват шпалир по пътя на императора, да го акламират и да пеят химни, като акомпанирали със сребърни инструменти. Те били въоръжени с копия и щитове. Италианският посланик Луитпранд, който бил зле настроен поради малката заплата, която получавал от Никифор I Фока, ни рисува тия милиционери с най-лоши краски: облечени в сърмени дрипи, боси, с ръждясали оръжия. Това е било всичко, което останало от знаменитите стражи, които някога бунтували хиподрума и империята и давали сражения на Юстиниан. Това е бил римският народ, покорен, заробен, с роля, сведена до парадност и който само крещял по команда на церемониалмайсторите. Понякога се появявал и друг народ — тоя, който превзел с пристъп двореца на Михаил Калфата и изхвърлил императора на улицата.

След като определихме империята като абсолютна монархия и императора като автократ, добре би било да посочим ограниченията, които институциите, нравите, общественото мнение и фактите налагали на деспотизма. Монархията е била абсолютна, но ограничена

от песните, както Франция през времето на Мазарини, и от царевичеството, както в Истанбул през времето на султаните или в Петербург през времето на Павел I.

---

[9] Бележит френски писател от XIX в. Написал е и една драма Теодора, по текста на която има и опера. — Б.пр. ↑

III

Трябва да обърнем внимание на религиозния характер на византийската императорска власт. Разбира се, този характер виждаме и в европейските кралства, най-вече при френската кралска власт, а дори и при нехристиянските ориенталски монархии, но във Византия този религиозен характер показва някои нюанси, които не се срещат другаде. Владетелите от Древния Ориент, от Стария Египет са били на земята въплъщение на божеството Митра или Озирис; те са произлизали от боговете, били са самите те богове, получавали са след смъртта, а понякога дори и приживе божествени почести. Небесната и земната династия се смесвали; между индийските раджи едни произлизали от слънцето, а други от луната; персийските царе са били братя на тия две светила, а китайският император е син на небето. По бреговете на Тибър богинята Рим, т.е. отечеството, е била въплътена в един човек, а римският народ сам себе си е провъзгласил за цезар.

Императорът е позволявал отначало да му вдигат олтари, които разделял с богинята на Рим, а после приел да се строят и храмове само на него. Всеки, който осквернявал статуята му, а дори и неговият образ, напечатан върху монетите, бивал наказван като престъпник срещу религията. Нищо чудно няма в това, че поетите винаги поставяли още приживе императора на небето между двата знака на зодиака, след като той се е кичел с името и атрибутите на Юпитер или Херкулес, като Диоклециан и Максимилиан, след като гозбата от гъби на Агрипина можела да направи от Клавдий жител на Олимп, а пък Веспасиан е могъл да каже подигравателно пред смъртта: „Чувствувам, че ставам Бог“. Винаги смъртта на императора се смятала за *апотеоз* в етимологическия смисъл на тая дума, дори и тогава, когато тя е била *апоколонтос*.

Да, но всички тия персийски или египетски царе, всички тия римски императори са били езичници, а императорите на Византия са били християни. Затова те се примирявали само с това, да бъдат представители и наместници на Бога. Така са постъпвали и

мюсюлманските господари, по същите причини те се задоволявали да бъдат „сянка на Аллаха на земята“. Василевсът не е можел да бъде Бог, а е бил само свещеник. Той се е домогвал до почестите не вече на апотеоза, а на жречеството. Константин е знаел какво иска да каже, като се провъзгласил за епископ на външните неща. Отците от Халкидонския църковен събор са казали на Маркиан: „Ти си едновременно свещеник, император, победител във войната и доктор на вярата“. Лъв Исаврийски, съобщавайки на папа Григорий III своите иконоборски декрети, ги е мотивирал така: „Разбира се, аз съм цар и свещеник“. Първите наследници на Великия Константин, за да присъствуват на службата, са преминавали през вратите на олтара и са влизали в светая светих заедно с духовенството. Свети Амвросий е бил първият, който в Милано заповядал на Теодосий да излезе извън свещените врата и да стои между богомолците. Императорът се покорил, като се извинил, че нямал намерение да нарушава правата на духовенството, но че такъв бил обичаят във Византия. И наистина, след като се върнал в столицата си той поискал да остане в църквата между миряните, но патриархът Нектарий го поканил да заеме мястото си в олтара между духовенството. Разликата между Латинската и Гръцката църква личи в това ясно. Наследниците на Теодосий са имали работа само в Гръцката църква. Те са запазили без оспорване своето място от другата страна на олтара. Юстиниан Ринотмет е уредил това чрез събора in Trullo: „Не е позволено на никой мирянин да влиза, в олтара, но тази забрана не се отнася до императора, когато той иска да поднесе своите дарове на Бога според обичая“. Обичаят е бил вече твърдо установен през X в., както виждаме в „Церемониите“ на Константин VII Багренородни (Порфирогенет). Най-важното за императора е било да не остане прост вярващ. За да получи това отличие, той е бил принуден да дава богати дарове винаги, когато влизал в олтара. И за да го оправдае, той приел най-унизителните титли и функции от църковната йерархия. Той вече не е имал амбицията да бъде епископ като Константин, нито дори свещеник; той се е задоволявал да бъде лектор, дякон или поддякон. По тая причина му е било забранявано второбрачие, но затова пък той е имал прерогативи, от които са били лишени миряните. Той е имал право да се допира до покривката на престола и е можел да слага на нея устни, но не в средата като свещеник, а накрая като духовниците от по-долна

степен. Той е вземал сам нафор и се е причестявал заедно със свещениците. Лектор, дякон или поддякон, той е четял посланието от амвона, носел евангелието в ръце, получавал от патриарха кадилницата и кадял около светия престол. Той запалвал свещите, променял покривката на престола и я изтупвал с една метличка от паунови пера. Знае се, че нашите френски крале са имали привилегията да се причестяват по два начина и да вземат участие в някои церемонии на службата — нашите крале от династията на Капетингите са били каноници от Сен-Дени и абати от Сен-Мартен де Тур. За византийските императори приемането на по-долни титли от църковната йерархия е било вече упадък. Като не смятаме амбициите на Константин, те не са могли да забравят, че езичниците императори, чиито наследници са се смятали те, са имали църковна власт.

Църквата им е позволила да бъдат удовлетворени от други страни. Възцаряването на императора е ставало чрез религиозна церемония и се е смятало за тайнство. Изборът на императора и било само условна формула, унищожена от обичаите на прадедите. Волята или съгласието на поданиците се предполагали, а Бог замествал народа и някогашния сенат. Той избирал императора; Христос е бил великият избирател и императорът между многото си титли се е наричал и *избраник* на Света Троица, назначен поради гласуването на Царя на Царете. На византийските монети често се вижда една ръка над главата на василевса, която се подава иззад облак, за благословия и за избор. След като императорът е бил по варварски обичай издиган на щит и по този начин получавал военните почести, пристъпвало се към коронацията, която била и гражданска, но преди всичко религиозна церемония.

Къде е ставала тази коронация? При първите императори коронацията се е извършвала главно в някоя зала на двореца, но после, когато се е почувствувала нуждата да се придаде на императорското достойнство все по-свещен характер, коронацията е ставала в някоя църква, дори почти изключително в „Света София“, при пеене на религиозни песни, при кадене с тамян, при най-голяма църковна тържественост, каквато човек може да си представи. Короната вече се вземала от светия престол не от самия император, а от ръката на патриарха, който я поставял на главата на императора. Макар че

текстовете не дават точни указания и „*Книгата на церемониите*“ мълчи по този въпрос, може да се твърди, че императорът е бил миропомазван. Симеон Тесалонийски го казва изрично: „Патриархът прекръства с миро императора по челото в спомен на този, който е цар на вселената и който чрез подражанието на своето собствено миропомазване го прави всемоушен на земята... Мирото, сложено на кръст от патриарха, показва, че Христос е извършил миропомазването“.

Това помазване, което църквата е създала за императора и го е отбелязала с печата на Бога, придава на неговата личност божествен характер. Нека припомним, че коронясването в Реймс е правело нашите крале неприкосновени и че Жана д'Арк е превърнала дофина в крал само защото му е открила с оръжие в ръка пътя, който води към чашата с елея за помазване. При непостоянството на византийските институции един и същ резултат не се е получавал никога. При все това императорът, помазан и избран от Бога, е имал огромна власт: той е преставал да бъде само креатура на легионите или на бунтовния народ, или пък оръдие на сенатските и дворцовите интриги, за да стане наистина цар. Партиите в своите акламации са го наричали светия. Той е царувал в името на Бога и монетните надписи гласят: „Н., в Христа вечен цар, цар на римляните“. Той е царувал чрез него, под неговия поглед, под неговата ръка: затова на някои монети ръката, която благославя и избира, е замислена с око. Както казва Константин Велики, той е получил от него мисията „да разпръсква и мете заблудата от Изток до Британския океан, учи и да води към Бога човешкия род“. Да, човешкият род, защото той не е само господар на вселената (*космикос автократор*), господар на цялата населена земя (*ойкумене*), той е вселенски монарх, както самата църква е вселенска. Не само Гърция и Азия, но и Италия, Испания, Великобритания, Галия му принадлежат законно: нито една императорска или на варварски царе узурпация не е могла да отнеме неговите права. Гръцкият автократ е можел, разбира се, да каже следните думи на посланика на Карл Велики, които подигравателно слага в устата му монахът Де Сен Гал: „Защо се уморява твоят монарх, като воюва срещу саксонците? Аз ти ги давам заедно с храната, която им принадлежи“.

Както съществува само един Бог, така и на земята за временните неща съществува само един представител на Бога: Василевсът. Нещо

повече — той е Бог, както и едновременно е и човек, разбира се, дотолкова, доколкото един християнин може да бъде Бог. За определени дни той се показвал на поданиците си в костюма на възкръсналия Христос, „с позлатени бинтове около тялото, които представляват бинтовете на Христа в гроба, бедрата му са обвити със саван, с позлатени сандали на краката, с кръстообразен скиптър в едната ръка, а в другата с акакия, пурпурна кърпа, сложена в чантичка от коприна и пълна с праха от гробовете“. Около него са стояли висши сановници по число равни на дванадесетте апостоли, облечени в еднакви костюми, които носели също така кръстове в ръце.

Разбира се, императорът е бил Бог само по пълномощие, а не по същество като езическите императори. Той е бил Христос само чрез миропомазването на Христа и като негов избраник. Истинският император на Константинопол е бил Исус: много иконографски паметници ни представят *Христос Василевс* с корона, в царски костюм и украсен с всички императорски отличия. По време на първите императори монетите са представлявали от едната страна образа на царуващия монарх, а от другата — образа на победата, която скоро била заместена с кръст. След това се появява надпис: „Исус Христос победител“. От обратната страна на медалите от времето на Лъв VI е изобразен образът на *Теотокос* (Божията майка), която разделяла заедно с императора монетните почести. По времето на Роман Лакапин императорите (тогава те били четири или пет съдружници) са изобразени от едната страна, а от другата е изобразен седнал на императорския трон бос, с вдигната за благословия и поука ръка, и с глава, заобиколена от лимба, Христос — „Царя на царете“. По време на Роман II и Никифор властта на небето все повече се засилва над господарите на земята: от обратната страна босият Христос продължава да стои на трона, а на лицевата страна императорът разделя мястото си с Божията майка. Най-после през времето на Цимисхи (който сигурно е съзнавал добре положението си на узурпатор) императорът изчезва съвсем: от едната страна на монетата е изобразен Христос, а от другата е написан следният надпис: „Исус Христос, василевс на ромеите“. Едва през време на законните наследници Константин VII и Василий II, монарсите се явяват отново върху лицето на монетите, като обратната страна се оставяла на този, чиито слуги са се смятали те. При прием на посланици пред трона,

заеман от императора, обикновено е стоял винаги и един празен трон — тронът на истинския Цар. Варварските пратеници, които се приближавали до подножието на трона, бивали по-малко поразени от величието на видимия властелин, отколкото от тайнствеността на този празен трон, на този невидим цар. Често върху празния трон се слагало отворено евангелие, най-висшият закон на византийците; или пък някой свещен образ, като Едеския, след като го задигнали от Азия.

Както Василевсът царува чрез Христа, така чрез него той и управлява. Василий I е научавал чрез сънищата, изпратени от небето, как да разреши някой проблем: „Има ли нещо чудно в това, казвал той, че тези, които управляват в този свят по същия начин, като че ли извършват литургия, и които изпълняват наистина божествена служба, получават от провидението насоки за спасение и научават от него бъдещите неща?“. Вдъхновен от Бога, изпълнен със Светия дух, Василевсът е давал заповеди, подобно на античната Сибила, която е правила пророчества: теписма на официален език е синоним на императорски декрет.

Василевсът е печелел победите си пак чрез Христа. Никога не се влизало в сражение, без да се вземе съветът на небето. Алексей Комнин е поставял под покривката на светия престол по два плана на военните операции и е прекарвал нощта в молитви; на сутринта той е вземал оня от двата плана, който провидението му поставяло в ръцете. Йоан Цимисхи, преди да тръгне на поход срещу русите, посещавал църквите и с най-голяма вяра се молел на Света София да му даде божествена мъдрост, да му изпрати ангел, който да върви начело на армията. По време на поход пред легионите не са се носели военни знамена, а образ на водителката, Богородица или пък на Св. Михаил, на Св. Теодор или на Св. Георги. Мария не е била само водителка, а и „колега“ на пълководците (sistrategos). Иракли е заковавал икони на Богородица на голямата мачта на своите кораби и винаги е заповядвал да се носи истинският кръст от авангарда на неговата армия. Военните песни, с които се въодушевявали войските, са били химни: църковната песен на Мойсей при преминаването на Червено море, Давидовите псалми или пък Stavrikon, песента на кръста. Бойният вик е бил: „Христос победител!“. Бойните речи на императорите и пълководците са били по-скоро проповеди. Няма нищо по-естествено от това, щом като всеки неприятел на империята се е смятал за неприятел на Бога и

щом като извън ромеите е имало само неверници, като мюсюлманите и езичниците — еретици, като манихейците, а след единадесетия век — схизматици, като латинските народи. Няма нищо чудно, че Василий I не се е смутил да поиска от Богородица позволение да продупчи главата на своя неприятел — еретика Хризохир. Когато византийците са печелели победа, те са я отдавали на божествената намеса: Св. Димитър спасил Солун, Св. Андрей помогнал да се вдигне обсадата на Патрас, Св. Теодор победил русите при Доростол (Силистра), водителката Богородица направила чудеса срещу арабите, а иконата от Едес — срещу персите. *Мафориона* (стихира) на Божията майка, потопен във вълните на Босфора, издигнал бурята, която унищожила руската флота. Затова, когато се празнувал триумфът на хиподрума, във впрегнатата с бели коне колесница е бил положен образът на Божията майка, а императорът вървял пеша и носел на рамото си кръст.

Законите на империята се ръководели от църквата и декретите на църковните събори били задължителни за императора. Ересът, вероотстъпничеството, светотатството се смятали за престъпления против държавата; бунтът срещу империята пък се смятал за светотатство: да се бунтува човек значело „да води борба като вероотстъпник“. Срещу бунтовниците се използвал мечът и отлъчването. Една новела на Константин VII е озаглавена: „За анатемата срещу вероотстъпниците“, т.е. съзаклятниците.

Понеже императорът е бил подобие на Бога и империята е трябвало да бъде подобие на небето. „Когато ние показваме в императорската мощ ред и хармония — ни казва авторът на *“Книга на церемониите”*, — ние представяме в миниатюр реда и ритъма, който създателят е вложил във вселената.“ Империята е земно изображение на божие царство. Тя е истинска християнска държава, защото ромейството и християнството са синоними. Религиозната идея е дотолкова доминанта в тази монархия, че различаването на мирянина от духовника е почти невъзможно: по това Византийската империя се отличава от западните кралства и се приближава до халифатните монархии. Между църквата и държавата нямало борба, а хармония и почти сливане. За патриарха не е било срамно, че бил назначаван от императора, нито пък за църквата е било унизително да бъде подчинена на държавата, защото държавата е била много малко

мирска. Ръката на императора, когато посягал да реформира църквата, не е била светотатствена: това означавало, че сама църквата при тия случаи се е реформирала чрез един от своите членове. Най-религиозните, най-набожните монарси, като Василий I и Никифор I Фока, не се смущавали като ограничавали злоупотребите с правото на убежище или пък като ограничавали имотите на манастирите.

Гражданската йерархия във Византия се е наричала света йерархия. Императорът давал служба или чин по същия начин, както би давал благословия: „В името на Отца и Сина и Светия Дух мое величество, което ми е дадено от Бога, те прави патриций“. За да се получи тази административна благословия, е било нужно да бъде човек под благоволенieto на императора, да е готов за участие и да се бои от Създателя. Изглежда, че във Византия състоянието на блаженство е било нормалното състояние на чиновниците.

Законите се публикували от името на „на нашия господар Исус Христос“. В началото на Юстиниановия кодекс, на мястото, където в нашите модерни кодекси се излага изложението на принципите, става въпрос само за Света Троица, за католическата вяра и за посланията, издадени срещу ересите.

Животът, който византийският етикет налагал на императора, е бил наистина живот на духовник. Неговият граждански костюм е напомнял облеклото на духовниците. Отдолу той е носел бяла хламида, а отгоре — нещо като дълъг патрахил, покриващ раменете и ръцете, цял обсипан със злато, скъпоценни камъни и изопнат като пилон. На короната имало кръст и тя приличала почти на митрата на патриарха и на митрополитите от източните църкви; от тая корона се спускали по бузите *prependulii*, диамантени висулки, които се съединявали под брадата. Така нагизденият василевс почти не показвал лицето и ръцете си. Не се виждала плътта му и той приличал на образ на Божията майка или на светец от иконите, чийто лица са скрити под ризница от злато и скъпоценни камъни. Така неподвижен, увит, задушен, смазан под това тежко и бляскаво облекло, Василевсът стоял вдървен върху трона на Соломон с ръце, заети от императорските знаци, без да може да направи нито едно движение. Той е приемал почитанията на поклонниците и боготворенето на народа в свещена неподвижност, като езически идол сред дим от тамян и църковни песни. Един още по-строг от неговите дрехи етикет, посочен до най-

малки подробности в „Книга на церемониите“, го е затварял още повече. Той му е диктувал начина, по който трябва да използва всеки ден от годината, всяка минута от деня. Той е предписвал формата на короната или на дрехата, която е трябвало да носи при всяка церемония. Тия промени на дрехите били толкова чести, колкото преобличанията на патриарха при тържествена служба в Света София. Той носел ту императорска диадема, ту кринония, украсена с лилия, в чест на Богородица. Той прикривал раменете си ту със *сагион*, ту с *цицакион*, *дебетисион* или пък със *скарамангион*, украсен със скъпи кожи. Той носел обувки от пурпур или подплатени сандали. Всички тия преобличания ставали зад една завеса, държана от евнуси, защото никой друг не можел да докосва с ръце тоя свещен тоалет. Когато императорът коленичил за причастие, двама евнуси издигали от двете страни неговите свещени дрехи, както при колениченето на служещ свещеник. Тия драперии, тия корони, които били част от светостта на церемониите, не се поставяли в обикновен мирски шкаф. Те се пазели в сакристии, полагали ги върху престола на Св. София или пък ги закачали на свода на храма. Когато варварските царе гледали със завист тия царствени одежди, им се отговаряло, че те били донесени на Константин Велики от небесни ангели и че страшни болести ще накажат всички, които биха се осмелили да се облекат в тях.

Василевсът прекарвал живота си сред химни, псалми и процесии. Оградата на неговия дворец ограждала по-малко апартаменти, отколкото църкви. Неговата тронна зала била пълна с реликви: майката на Мойсей, *истинският* кръст и пр. Неговата трапезария и спалнята му били украсени с гигантските образи върху златен фон на строгия Христос и на безучастната Богородица. *Папиясът* (вратарят) на „двореца, пазен от Бога“, бил духовно лице. Вратите се наричали „свещени врати“ и подобно на вратите на олтар, които през време на службата се отварят само в определени моменти, те се отваряли само в известни часове и после се затваряли, за да скрият от обикновените хора това, което ставало вътре. Всеки месец с голяма тържественост е ставало благославянето на императорския дом: през *триклинията* (трапезария), *кубикулите* (спални), *кетоните* (салони) се разнасяли свети икони. Василевсът в своя дворец е бил сътрапезник на Бога, на Богородица, на блажените и на ангелите. В замяна на това в църквите той имал апартамент за себе си, например

метаториона в Света София или в църквата на Светите апостоли. Императорът се чувствал удобно в къщата на Бога, както и Бог в къщата на императора.

Често се цитира етикетът на френския двор през времето на Луи XIV и церемониите, които са представлявали нещо като „култата на краля“. Колко много е подчертан този характер на култа при церемониите във византийския дворец! Една и съща дума *офикия* се употребява за църковните и светските церемонии. Кординус и Порфирогенет ги описват в едно и също съчинение. Една и съща формула завършва и едните и другите. При края на литургията се е казвало: „*Ите миса ест*“, а в двореца императорът е казвал на развален латински език на надзирателя: „*Апелте, поесон минсас*“. По време на Луи XIV, при ставане на краля от леглото съществували така наречените *антрета*; във Византия това се наричало *вела* (була или вдигане на завесите). В безпогрешен ред надзирателят е въвеждал последователно патрициите, магистратите, протоспатариите и спатариите, хипатите (консулите), страторите, графовете, кандидатите и непрекъснато растящото множество офицери по суша и море, и чиновници с различни степени. Същият церемониал определял в кой ден императорът трябва да коленичи в църквата на Светите Апостоли пред гробовете на своите предшественици; да се потопи, облечен в позлатена риза в *нататориона* — свещен басейн на Св. Мария Влахернска; да посети манастира на *Извора* извън стените или пък някое друго светилище, да председателствува в двореца празненствата по гроздобера или пък умерените забавления при византийския карнавал.

При един такъв обреднически живот със служби и церемонии, така претрупан от посещенията на свещеници и дворцови достойници, така подробно определен от сложни дворцови правила, има ли нещо чудно в това, че повечето от императорите са изгубвали всякаква инициатива и енергия, че Ираклиевци, Василиевци, Никифоровци, Цимисхиевци са били изключения във Византия?

А ние все пак още не сме посочили най-голямата спънка на всякаква дейност: живота в гинекея, влиянието на жените и в частност — влиянието на императрицата.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.